

ШОЪЛ ТАВЫСЫ

РЕСПУБЛИКАЛЫК
ЯМАГАТ-ПОЛИТИКАЛЫК ГАЗЕТА

ГОЛОС СТЕПИ

РЕСПУБЛИКАНСКАЯ
ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКАЯ ГАЗЕТА

№ 16 (8600)

21 АПРЕЛЬ

2016 йыл

КИШИ ЮМА

КОБКЕК АЙЫ

Баасы 5 маънет

1931-нши йылдан алып шыгады

Кутлав

*Ерли самоуправление органларынынъ
сыйлы куллыкшылары!*

Сизди ак юректен кеспилик байрамы – ерли самоуправление куъни мен кутлаймыз. Бизим куънлерде ерли самоуправление – аьлиги правовой патшалык институтларынынъ энъ маънелиси, эм онынъ бас принциплери сол: аьримиз оъз авылымыздынъ, районымыздынъ, республикамыздынъ, элимиздинъ яшавында белсенли катнаспага ыхтыярымыз да, борышымыз да бар. Тек биз оьзимиз, баска бирев де тувыл, яшав да аьрув, яшамага да аьрув болганын, уйлери-мизде йылы эм онъайтлы, орамлары-

мызда дайым да тазалык эм кавыфсызлык болганын суьемиз. Бизим яшав – бизим колларымызда, тек биз онынъ ушин яваплымыз, эм сол затты эске сакламага керек.

Ерли администрациялар куллыкшыларын, депутатларды эм районымыздынъ баъри белсенли яшавшыларын бу янъы эм бек маънели байрамы ман ак юректен кутлаймыз. Наъсипти, ден савлыкты, онъайлыкты, уьстинликлерди, ийги иси ушин сыйды эм разылыкты йораймыз.

«Ногайский район» МО акимбасы
«Ногайский район» МО администрация
акимбасынынъ куллыгын юритувщи

К.ЯНБУЛАТОВ.

Р.ШАНГЕРЕЕВ.

АЪЗИРЛИК КОЪРИП

Сайлавлар алдында

Дагестан кадрлар орталыгынынъ негизинде республикадынъ сайлав штабларынынъ агзаларынынъ эм территорияллык сайлав комиссиялар председателирининъ «Сайлав ыхтыярынынъ эм сайлав аьрекетининъ правовой негизлери эм территорияллык сайлав комиссия куллыгын уйгынлав» деген тема бойынша квалификацияды арттырув ман байланыста окуп курслары озгарылды.

Окуп мырады – теориялык эм практикалык билимлерди янъыртув, сайлав законодательствога киритилген янъылыклар ман танысув.

Окуп курслары Дагестан кадрлар орталыгы эм ДР Акимбасынынъ эм Оькиметининъ Администрациясынынъ иш политика бойынша Управлениеси мен биргелесте ДР Акимбасы Рамазан Абдулатиповтынъ тапшырмасы ман келисте уйгынланган.

«2016-ншы йылдынъ 18-нши сентябринде оьтеек уьш дережели сайлавлар алдында мундай окуплар бек керекли. Ондай сайлавлар бизде биринши кере оьткерилмеге планланады эм оларга аьзирлик коьрув соравларга республикада бек уйкен маъне бериледи. ДР Акимбасы Р.Абдулатиповтынъ айырым тапшырмасы бойынша баъри муниципалитетлер штабларынынъ агзалары Территорияллык сайлав комиссияга сайлавларды озгарувда себеплик этув мырадта аьрекет этетаган законодательство ишинде аьзирлик оьтпеге кереклер, мунда бек пайдалы эм керекли затлар ман таныспага эп бар», – дейди сайлав штабынынъ агзасы, «Ногайский район» МО администрациясынынъ Административлик комиссиясынынъ секретари Зарина Уразаева.

БИЗИМ ХАБАРШЫ.

«Шоъл тавысына» язылынъыз!

«Шоъл тавысы» республикалык газетасына 2016-ншы йылдынъ экинши ярым йылына язылув басланган. Язылувдынъ баасы – 247 маънет 44 каъпик. Оны районымыздынъ почта боьликлеринде этпеге болады.

РАЙОН ЯШАВШЫЛАРЫНА

Шоьлимизди тазалыкта саклайык

Аявлы авылдастар!

Тувган-оьскен еримизде сав оьмиримиз оьтеди. Ол – бизим дайымлык меканымыз. Ногай районымыздынъ, авылларымыздынъ ишине, кырына коьз салайык. Солардагы кокысты, наслыкты коьрсенъ, юрегинъ авырайды. Шоьллигимизди, орманларымызды биз неге айландыраятырмыз? Мунда яткан сиселерден, полиэтилен алатлардан эм баска туьрли кокыстан аяк баскандай таза ер

йок. Оьз табиятын, тувган якларын суьетаган инсанлар булай аявсыз, вайымсыз болмага керек тувыл! Тазалыкты саклав авылаакимбасларынынъ тувыл, ол баъри район яшавшыларынынъ борышы. Тоьгерегимизди кокыс басканга биз баьримиз де куьнали. Ягылатаган кокысларды якпаймыз, соларды кайда болса сонда тоьгемиз. Аз болса, машиналар ман тувра ясыл отлакка сиселерди, шиферлерди, уьй муьлклерин таслаймыз.

Бу аьлди тергемеге эм куьналилерди тийисли дембисине тартпага борышлы аьдемлер де иси-не сувук карайдылар.

Коьп заманларда шоьлимизде йылгыннан баска зат болмаган болса, аталарымыздынъ кыйыны ман орманлар оьстирилди. Соны биз энди-ги эш этпеге турмыз. Шоьлдеги тереклерди шабамыз, солар ман шашкан эгинлеримизди, бавларымызды коралаймыз. 11-нши апрельде «Ногайский

район» МО администрациясынынъ кезекли йыйынында тазалык акында маьселе ойласылды. Сонда районлар ара экология комитетининъ етекшиси М.Бальгишиев ямагаттынъ алдына тилек салды тазалыкты тутув акында. Ол халк арасында, окупшылар ман бу тема бойынша анълатув ислерин юритпеге кенъес этти. Йыйылганларга авылларымыз кайдай аьллерге еткени акында суьвретлерди коьрсетти.

Сыйлы район яшавшылары! Коьтерилген маьселе акында оьз ойларынъыз бан боьлисип, тувган еримизди тазалыкта саклав акында бир тилге келейик.

А.САНГИШИЕВ,
«Ногайский район» МО
Ветеранлар советининъ председатели.

Э.САИТОВ,
«Ногайский район» МО
Ямагат советининъ председатели.

ЙОЛЫГЫС

Бизим оьктемлигимиз

оьз республикамыздынъ яслары уьшин, боьтен де оьктемлигимиз артады сол студентлер арасында ердесимиз Телемишева-Межитова Диана да бар болганына. Дианадынъ акында, ол школада оькган заманларында да, коьп кере эситкенмиз. Онынъ аты школа яшавында, район, республика кезегинде озган шараларда ийгилик пен айтылатаган эди. Аьли Диана А.Евдокимов атындагы медико-стоматологиялык университетининъ 5-нши курсыннъ уьстинликли окувын бардыратаган студенти.

Диана А.-Х.Джанибеков атындагы школасын алтын медальге окуп кутарган. Сол болган билимин ол МГМСУ-да арттырмаса, кем этпеген. Оькган йыллары ишинде РФ Оькиметининъ йогары дережели стипендиясына да тийисли этилинген. Биз, Дианадынъ ердеслери, онынъ етимислерине суьйинемиз эм оьктемсыймиз. Элбетте, буьгуьнги билимли студент – танълагы акыллы, элине пайдалы специалист. Бу оьтип баратган окуп йыл Дианага сонъгы болады. Биз бек сенемиз ога, ол бизим Ногай шоьлимизге келип, ис аьрекетин бардырагына. Кайсы ерде болсанъ да, оьз атынъды тек ийгиликлер мен айттыр, Диана Умарбек кызы.

Дианадынъ буьгуьнги етимисинде атасы Умарбектинъ, анасы Фаризаттынъ кыйыны да, уьлиси де бар. Олар да баласынынъ етимислери-не куьезленедилер. Ата-ана кайда болса да, юрек-лери – балаларда.

Г.САГИНДИКОВА.

Суьвретте:

Д.Телемишева.

Янъыларда Москвадагы миллетлер уйинде, Россиядынъ бас каласынынъ окуп ошакларында йогары билимли дагестаншы студентлер мен йолыгыс озды. Оларды РФ Патшалык Думасынынъ депутатлары, ямагат эм политикалык аьрекетшилери, окуп ошаклардынъ оькутувшылары хош коьрип алдылар.

РФ Президентинде Дагестан Республикасынынъ дайымлык ваькили Изумруд Мугутдинова, йолыгысты аша келип, булай деди:

– Буьгуьнлерде бизим ердеслер элимиздинъ бас каласы Москвадынъ 140 йогары окуп ошакларында билим аладылар, солардынъ 60-сында ызгы эки сессияды тек «бес» белгилерге берген 143 студент сыйланды. Биз сизи мен оьктемсыймиз, республикамызга билимли специалистлер бек керек.

Сапатлы билим – уьстин-

ликке, ямагат арасында тийисли орынга ашкыш. Солай ок йолыгыстынъ барысында йогары билимли студентлерге Дагестан Республикасы акында, онынъ инвестициялык потенциалы акында кыска кинофильм коьрсетилди, эм соннъ аркасы ман студентлерге олар республикадынъ келеектегиси экенин билдирдилер.

Москвадагы кавказ клубыннъ етекшиси Шамиль Джафаров та бизим билимли студентлеримизди ак юрегиннен кутлады эм сиз – бизим дирегимиз деген ойын да билдирди. Ол сонда йыйылган яс аркага алдыда йогары уьстинликлерди йорады.

Уьстинликлерге етискен 49 студентке ДР Акимбасынынъ стипендиясы бериле, а бу куьн болса оларга эстеликли савкатлар тапшырылды.

Биз бек оьктемсыймиз

ДР АЪКИМБАСЫ

РАЙОН АДМИНИСТРАЦИЯСЫНДА

Х.Пашабеков – ДР юстиция министри

Дагестан Аъкимбасы Рамазан Абдулатиповтынъ Указы ман Ханлар Эдисонович Пашабеков ДР юстиция министри этилин беркитилди.

Алдын Х.Пашабеков ДР-нынъ Патшалык муьлки мен етекшилев бойынша министерстводы басшылаган. 12-нши апрельде ДР Аъкимбасынынъ Указы ман ведомство ДР-нынъ Ер эм муьлк катнаслар бойынша комитетке айландырылган.

Ханлар Эдисонович Пашабеков 1976-ншы йылдынъ 31-нши октябринде Дербент каласында тувган. Школады окуп битирген сонъ, ДГУ-дынъ «Юрис-

пруденция, финанслар эм кредит» факультетине окумага туьскен. Бир ок заман Дербенттинъ балыкшылык муниципаллык управление-синде юрисконсулт эсабында ис аьрекетин баслаган.

1995-нши йылдан алып ДР-нынъ Нотариальный палатасында стажировка оьткен, сонъ мунда 10 йылдан артык заман куллык эткен. 2008-нши йылда ДР-нынъ Суд Управлениесине ислевге коьшкен, Дербенттинъ 102-нши номерли суд участогынынъ мировой судьясы болган.

2011-нши йылда Ханлар Пашабеков ДР Халк Йыйынынынъ депутаты этилинип сайланган, Законодательство, законшылык эм патшалык курылыс бойынша комитетининъ председателинынъ орынбасары орынны бийлеген.

2015-нши йылдынъ сентябри – 2016-ншы йылдынъ апрель айы – ДР-нынъ Патшалык муьлки мен етекшилев бойынша министри.

Уйленген. Уш бала тербиялайды.

Д.Шамхалов – ДР-нынъ Ер эм муьлк катнаслар бойынша комитет председатели

да зоотехник болып кыйын салган. 1994-нши йылдан алып Россия Сбербанкынынъ Дагестандагы банкынынъ Кизляр боьлигининъ управляющийи болган.

1997-нши йылда «Международный институт управления бизнеса и права» деген йогары окуп ошагын битирген.

2000-ншы йылда Россия Сбербанкынынъ Сырт-Кавказдагы банкынынъ Дагестан боьлигининъ управляющийининъ орынбасарынынъ ис орынына беркитилген.

Джапарбек Шамхалов ДР-нынъ 3-нши кере шакырылган Халк Йыйынынынъ депутаты, ДР Халк Йыйынынынъ Бюджет, финанслар эм налоглар бойынша комитетининъ председатели этилинип сайланган. 2007-нши йылдан алып ол – Дагестан Республикасынынъ Ростовна-Дону каласында Сырт Кавказ Ассоциациясынынъ толтырушы комитетининъ уполномоченный ваькили. «Дагестан Республикасынынъ ат казанган экономисти» деген сыйлы атты юргистеди.

Дагестан Аъкимбасы Рамазан Абдулатиповтынъ Указы ман ДР-нынъ Ер эм муьлк катнаслар бойынша комитетининъ председатели орынына Джапарбек Чупалаевич Шамхалов беркитилген.

Д.Шамхалов 1957-нши йылдынъ 20-ншы ноябринде ДАССР-дынъ Леваша районынынъ Аялакаб авылында тувган.

1979-ншы йылда Кобан авыл хозяйстволык институтын окуп битирген сонъ, ДАССР Авыл хозяйстволык министерствосынынъ хозяйстволар ара кооперация эм агропромышленный интеграция боьлигининъ экономисти болып куллык эткен.

1981-нши йылдан алып Кизляр район совхозларын-

Енъуьвшилер белгиленди

«Ногайский район» МО администрациясында АТК (Антитеррористическая комиссия) аппаратынынъ баславы ман район аъкимбасынынъ токтасы ман 9-11-нши класслар окувшылары арасында «Терроризм эм экстремизм идеологиясына карсы аьрекет этуьвде меним гражданлык позициям» деген темага муниципаллык конкурс озгарылагы билдирилген. Билимлендируьв боьлигине, аьр школадан ийги куллыкларды айырып алып, АТК аппаратына еткеруьв тапшырмасы берилген. Бу борышты толтыруьвга яваплылык пан карап, УО специалисти Кадрия Аюпова район билимлендируьв учреждениелерин бу иске белсенли киритуьвге етишти.

Район администрациясында А.Межитовтынъ басшылавы ман оьткен конкурс комиссия кенъесинде ортага салынып каравга берилген 29 куллыклардан энъ ийгилери айырылып алынды. Бу ис яратуьвшылык аьлде оьтти: комиссия агзалары аьр куллыкка эс караттылар, конкурс талаплавларына келислигин тергедилер, аьриси бойынша оьз ой-токтаслары ман боьлистилери. Комиссия агзаларынынъ кенъеси 5

саьаттен артык заман бардырылды. Олардынъ ойына коьре, окувшылар терроризм эм экстремизм кайдай кавыфлык тувдырмага болатоганын ийги анълайдылар, бу тематика бойынша тарих фактларды биледилер, сол затларга оьз карасын билдиредилер.

Соны ман, етимисли аьрекет этуьв аркасында, конкурс комиссия агзалары эткен иси уьшин уйкен разылык соьзлерге тийислилер.

Эм мине Ногай район администрациясында юмсайын озгарылааган актив кенъеси 28-нши мартта ийги оьзгеристен баслан-

ды: «Ногайский район» МО аъкимбасы К.Янбулатов 9-11-нши класслар окувшылары арасында «Терроризм эм экстремизм идеологиясына карсы аьрекет этуьвде меним гражданлык позициям» деген темага сочинениелер язуьв муниципаллык конкурсынынъ енъуьвшилерине Сый грамоталар эм баалы савкатлар тапшырды. Сол конкурста 1-нши орынды Кадрия атындагы Терекли-Мектеб орта школасынынъ окувшысы Анжела Янмурзаева (окутуьшысы Абубекерова Э.Е.) казанды. Сыйлы 2-нши орынды Бораншы авыл орта школасынынъ

окувшысы Альвира Куктаева (окутуьшысы Аджигайтарова К.С.) бийледди, 3-нши орынга Кумлы авыл орта школасынынъ окувшысы Рузанна Елманбетова (окутуьшысы Аджигельдиева С.М.) тийисли этилиндилер.

Оннан баска болып, баргылы орынларды бийлемесе де, комиссия агзалары ман ийги деп Хаджимурат Кильжановтынъ (Кадрия атындагы школа), Камиль Муждаковтынъ (С.Капаев атындагы школа) эм Камилла Менлигазиевадынъ (А.Асанов атындагы школа) куллыклары белгиленди.

Конкурс енъуьвшисине савкат эсабында – планшет, 2-3-нши орынларды бийлегенлерге телефонлар тапшырылды. Савкатлар алуьвга спонсорлык коьмегин Асан Зулькапиевич Мамаев этти. Ога ак юректен разылык билдирип, терроризмге эм экстремизмге идеологиялык карсылык этуьвде бизи мен ниети бир болганга савбол айтамыз.

З.УРАЗАЕВА,
район администрациясынынъ Административ-
лик комиссиясынынъ секретари.

Суьврете: баргылар тапшыруьв аьсеринде.

Аьзирлик коьруьв мырадта

«Ногайский район» МО администрация етекшининъ распоряжение мен келисте «ДР-нынъ ат казанган маданият куллыкшысы», Район кыскажылар советининъ председатели Сабира Казгереевна Абубекеровадынъ мерекесине аьзирлик коьруьв эм оны озгаруьв уьшин тоьмендеги сырасы ман уйгылаьв комитет тузилген:

Аджибайрамов З.К. – «село Терекли-Мектеб» СП МО аъкимбасы, уйгылаьв комитетининъ председатели (соьйлесуьвге коьре).
Кудайбердиев Я.Т. – маданият боьлигининъ етекшиси, «Ногайский район» МО администрация аъкимбасынынъ орынбасары, уйгылаьв комитетининъ председателинынъ орынбасары.
Уйгылаьв комитети-

нинъ агзалары:
Джумакаев Б.А. – ДР-нынъ «Ногай патшалык драмтеатры» ГБУ художестволык етекшиси.
Джумаев С.М. – Россия ногайларынынъ ФНКА Оьр Советининъ председателинынъ орынбасары.
Вансов М.У. – ДР-нынъ «Айланай» Патшалык ногай фольклор-этнографиялык ансамбли» ГБУ художество-

лык етекшиси.
Кожаева Э.Ю. – «Шоьл тавысы» республикалык газетасынынъ бас редакторы.
Отегенова К.Ю. – «Ногайский район» МО администрациясынынъ билимлендируьв боьлигининъ етекшиси.
Сарсеев С.А.А. – «Яслык» МЦ МБУ директоры.

Аьскер йолы шакырады ясларды

«Аьскершилик борышы эм аьскершилик куллыгы акында» деген Федераллык Законынынъ 26-ншы, 27-нши статьялары эм «Ясларды аьскершилик куллыгына аьзирлев эм Дагестан Республикасында 2016-ншы йылдынъ язлыгында граждандарды шакыруьвды канагатлаьв бойынша борышлар акында» деген ДР Аъкимбасынынъ распоряжениеси мен келисли аьлде «Ногайский район»

МО администрация аъкимбасы Р.Шангереевтинъ токтасы кабыл этилинген. Сол токтаска коьре «Ногайский район» МО шакыруьв комиссиясынынъ 2016-ншы йылдынъ апрель-июль айларындагы ис планы беркитилген.

Сол ис планы ман байланыста «Ногайский район» МО шакыруьв пунктынынъ куллыгын уйгылаьв белгиленген. 2016-ншы йылдынъ апрель-июль айларында ясы

еткен граждандарды аьскершилик куллыгына шакыруьв ман байланыслы шаралар (информациялык-анълатуьв ислери, медициналык тергевлер, ясларды шатлыклы аьлде аьскершиликке озгаруьв эм с.б.) Тарумов эм Ногай районлары бойынша военкоматынынъ боьлигининъ меканында тоьмендеги адрес бойынша оьткериледи: *Терекли-Мектеб авылы, Эдиге орамы, 19.*

Куьнлер йылынды

«Ногайский район» МО администрациясында «Йылытуьв сезонын тамамлаьв» акында сорав каралган эм мунда алынган распоряжениеге коьре «Ногайский район» МО еринде учреждениелерди йылытуьв 15-нши апрельде токтатылган. А школага дейимги учреждениелерде эм район больница-сынынъ бала туватаган боьлигинде йылытуьв сезоны 20-ншы апрельде тамамланды.

Тавлар йылына багысланып

Дагестан Маданият министерствосынынъ Халк яратуьвшылык уйининъ баславы ман янъы проект – «Меним авылым» республикалык фотосуьврет выставкалары аьрекетлеьв баслады. Шаралар Дагестанда Тавлар йылына багысланып озгарыладылар. Олардынъ бас мырады

– дагестанлыларды эм республикадынъ конакларын тавлы районлардынъ тарихи мен, маданияты ман, аьдетлери мен таныстыруьв.

«Меним авылым – Хунзах» деген биринши фотосуьврет выставкасын Хунзах районынынъ Хунзах авылынынъ Россия халкларынынъ

Аьдетли маданият орталыгы ашты. Шара Расул Гамзатов атындагы Миллет китапхананда оьтти.

Экспозициялар эки кезектен туьзилген. Биринши кезегинде Хунзах авылынынъ тарихине, маданиятына багысланган суьвретлер коьрсетилеек. Мунда авылдынъ

табиятынынъ ярасык ерлери, табияттынъ пейзажлары, авылда тувган белгили аьдемлердинъ яшавыннан сюжетлер кирген. Фотосуьвреттинъ экинши кезегинде Хунзах районынынъ аьр бир авылынынъ баскалыгын, ярасыклыгын коьрсеткен суьвретлер боляак.

Аз санлы халк

Ногайбаклар Россия Федерациясынынъ тюрк тилли аз санлы халкы деп саналады. Туърли тергевшилердинъ ойлары ман ногайбаклар ногай-татардан яде казан-татарлардан кеткенлер. Ногайбак – казаклардан баска бу авылларда татарлар-тептярлар яшаганлар.

1736-ншы йыл императрица Анна Иоанновнадынъ тапшырмасы ман Башкирия ман межеди беркитуув мырад пан Кубыла Зауралье ерлеринде Ногайбаклардан казак аьскери туъзиледи. Ик йылгасында Ногайбак беркитпеси де салынады. Онда Уфа ерлериннен Татариядан, Башкириядан балалары, хатынлары ман коьшкен янъы христиан динин алганларды службага алып баслайдылар. Аталыкты саклавышы янъы казаклар XVIII оьмирде оьт-

кен баъри уллы согысувларда, 1812-нши йылда Аталык согысында, тыс эллер походларда ортакшылык эткенлер. Сол енъувълерге багысланып коьп заман кетпей район еринде Кассель, Остроленка, Париж, Требия, Арси, Куликовский деген атлары ман авыллары аталадылар. Фершампенуаз авылы район орталыгы болады. Сол атты олар Марне йылгасындагы сол ок атлы француз авылынынъ касында юрген согысы акында эстелик этип бергенлер. Ногайбак районнынъ гербынынъ ортасындагы коьрсетилген куьмис кынжал ногайбаклардынъ сыйлы енъувълери акында айтады.

Буьгуьнлерде сол муниципаллык районуна бир кала эм тогыз авыл поселение-лери киргенлер. Оларга 37 авыллары кирип, эм оларда савлайы 24 мынънан артык

аьдемлер яшайдылар. Район яшавшылары аслык шашадылар, мал оьстиредилер. Районда 9 авыл хозяйство-лык предприятиялер,400-ге ювык фермерлик хозяйстволар аьрекет этедилер. Промышленность пайдалы казылмаларды табу-вы ман белгили. Район ери баалы таслар, минераллар, ясав материаллары ман бай. Онда мермер, гранит, кварц, яшма, слюда эм сондай баска баалы таслардынъ коьплик ери изленип табылган. Район еринде 10 орта, 7 негизли,15 орта мектеблери, аьлиги заманнынъ гуманитарлык институтынынъ эм Магнитогорск каласынынъ педагогикалык университе-тининъ филиаллары аьрекет этедилер.

Г.НУРДИНОВА.
Суьвретте: *Ногайбак кыскакылылары.*

КИЗЛЯР РАЙОНЫ

Авыл еринде – ийги туьрленислер

Бу йылдынъ 7-нши апрелинде Кизляр районнынъ эки авыл еринде уйкен оьзгерис болып оьгти. Ново-Крестьяновка эм Речное деген авылларында савлыкты саклавыдынъ савдуныялык куьнин байрамшылав ман байланыста медициналык пунктлары ашылды. Эндиги капиталлык ярастырылган сонъ фельдшерлик пунктларда ерли яшавшылар эмленмеге болаклар. Оларда ярастырув ислери ТФОМС, ДР Савлык саклав министерствосы эм Кизляр район администрациясынынъ демевлик этуьви мен болды. Янъы муьлк эм керекли медициналык алатлар ман яракландырылган фельдшерлик пунктлары ййылганларда авылы, ийги туьрленислери уьшин энъ ярасык сезимлерди, оьктемликти тувдырды.

– Аьр бир фельдшерлик пункты газ бан, от туьсуьвге карсы сигнализация, электричество, сувык эм исси сув ман канагатланган.

Баска болып, онда кенъ процедуралык боьмелер, авырувларды карав уьшин кабинетлер, уйкен холл ярастырылган. Эм мекан алдындагы майдан медицина куллыкшыларына, тек биринши ярдамын этип калмай, яшавшыларга коьлемлик диспансеризациясын эм вакцинациясын да этпеге амал береек, – дейди районнынъ бас врачы К.Газиев.

Фельдшерлик пунктынынъ ашылуына Кизляр район администрация аькимбасынынъ орынбасары И.Рамазанов, ТФОМС председателининъ орынбасары Т.Шонина, «сельсовет Новокохановский» СП МО администрация аькимбасынынъ орынбасары Ш.Саидов эм сондай баскалар шақырылган эдилер. Шарада ййылган конакларга коьп йылы кутлавларын айтпага амал берилди. Эки авылындагы фельдшерлик пунктлары меканларынынъ эсигинде байланган кызыл лентады

И.Рамазановка, Т.Шонинага эм К.Газиевке кеспеге ыхтыяр берилди. Разылык соьзин Ново-Крестьяновка авыл яшавшысы Т.Куц та айтып кетти.

– Бу оьзгеристи биз коьптен сакладык. Эндиги биз тийисли ярдамды, бир неше шақырым ерде болган район орталыгына барып тувыл, оьз авылымызда алмага амалымыз болды. Эм аьр бир эмленуьвши аьдем бу меканда узак йыллар бойы тийисли ярдамды, эсти, ийгиликти, анъламды тавып келсин, – деди ол.

Шарадынъ сонъында Ново-Крестьяновка авыл ерли мектебининъ окувшылары ятлав оқып, йыр йырлап, кишкей балалар биов бийип ййылганлардынъ коьнъилерин коьтердилер. Балалардынъ ортакшылык этуьви байрамга уйкен шатлыкты косты.

Байрамнынъ сонъында конаклар кирип янъы ашылган меканнынъ ишин оьз коьзлери мен коьрдилер.

Миллетимиз уьшин яркын коьрим

Кайсы бир аьдемнинъ де яшавдан кетуьви – ол кардаш-ювыклары, оны билген эм суьйген аьр аьдем уьшин де авыр кайгы. Ол зат сол аьдемнинъ яшавда туткан дережесине, атагына карамастан. Ама бизим дуныяды бирерде оьзлерининъ яшавы эм аьрекети мен ярыклыкка, алаллыкка толтырган, оны ыспайлайтаган аьдемлер ер юзиннен таядылар. Мине сол заманда аьдем коьнъилин шетсиз-кырсыз бослык, куьнъирт дерт бийлейди. Сондай сезимге толган эди меним юрегим уллы аьдем, оқытувшы, шаир, аьлим, не ягыннан да оьнерли Джалалдин Магомед увылы Шихмурзаев топырак болган дегенде. Бу аьдемге, онынъ билим эм ян-коьнъил оьлшемине коьплер усамага суьетаган эдилер эм сол саялы оьзлери де анъ-акыл яктан оьскенлер эм оьрленгенлер. Бу интеллигентли, терен билимли, ыспайы аьдем оны ман соьйлемеге наьсип буйырган, оны аьли танымаган, билмеген аьдемлердинъ оьзлеринде де оьзи акында яркы эс калдыратаган эди. Айтылган педагог-янъыр-тувшы. Оьнерли поэт. Аьлим-филолог эм адабиятшы. Яркын драматург эм публицист, коьп макалалар авторы, шынты адабият пропагандисти, Кудайдан яратылган лектор. Джалалдин Магомед увылы энъ ызгы тынысына дейим оьз оьзине, оьзининъ принциплерине алал болган эм гуманизм мен дурыслыкка таянган туьз гражданлык позициясын туткан.

Болса да онынъ аьрекетининъ бас маьнеси – ол оьз окувшыларында адабиятка кызыксынуьвлыкты тувдырув. Ятлавлар ман бирге ол окувшыларында ян-коьнъил яктан оьрленуьвге ымтылысты эндирген. Сол себептен коьплер уьшин поэзия дайымлык ян сезими, а кайбиревлерге олардынъ яшав бактысы болып токтады.

Джалалдин Шихмурзаевтинъ филологиялык, илмистергев эм адабият аьрекетини айырым белгиге тийисли. Айлак та ол «Среда поэта» деп аталган ямагаттынъ ваькиллери арасында уйкен сый-оьрмет пен пайдаланган, олардынъ коьбисине оьзине келисли табият танълыгы ман ятлавлар язув оьнерин алуьвга коьмек эткен.

Д.Шихмурзаевтинъ яшавшылардынъ туьрли туьрким-лери арасында адабият яратувшылыгын таралтув, колтыклав эм кенъейтуьв аьрекетини мутылмас ызын калдырган. Онынъ республикадынъ туьрли организацияларында эм учреждениелеринде йогары артистизм оьлшеминде оькыган коьп лекциялары акында йогарыда айтылды. Сол лекцияларда олтырган эм тынълаган аьдемлердинъ

аьр бириси де соларда туьзилген йогары ян-коьнъил авасын бир де мутып болмай-тагандыр.

Конкурса йиберилген куллыкларга онынъ танъ йоравлары, ак ниети мен тергев этуьви коьп янъы язып баслаган авторларга ятлав язув оьнерининъ шынты школасы болган. Элбетте, салынган кыйыннынъ баьриси акланмады деп те коьп ой-ниетлерди айтпага болады. Ама аьдем оьзининъ савлайы яшавы ман тоьгерек ягындагы дуныяда байыр ызын калдырмага деп шалысса, сол ыз калады. Айтылган сыйы болган аьдемнинъ баска аьдемлерге эткен анъ-акыл косымы сонъында аьдемлердинъ бир-бириси мен катнасувларында токтавсыз кулланылып барады. Шаирлер яшавын оьз ятлавларында, оқытувшылар оьз окувшыларында армаган бардырадылар, ызгылары оьз кезуьви мен аьне яде мине тармакта оьзлери де солай ок оқытувшыларга айланадылар. Аьне сол зат бизим аьлиги заманымыздынъ энъ йогары акыйкатлыгы болады.

Джалалдин Магомед увылы ана тилимиздинъ оьрленуьвине, онынъ дурыс кепте оькылуьвина эм уьйренилуьвине бек уйкен маьне берген. Аьли де К.Д.Ушинский ана тили халктынъ аьвелде яшаган, аьли яшап турган эм келектеги несиллерин бир уллы тарих туъзилисине бириктиретаган тири байланыс экенине эс эткен. Халктынъ тилинде онынъ баъри ойлары эм кайгылары, хасиети, мырадары сакланган. Балалары оьз тувган тилинде соьйлемейтаган, ата-бабаларынынъ аьдетлерин билмейтаган, кол оьнер усталыгы ман таныспайтаган миллет анъ-акыл яктан аста-акырын оьлип турган янга тенъ. Мине не затка шақыратаган эди бизди Джалалдин Магомед увылы. Педагог болган сонъ ол яс несиллерди оқытув эм тербиялаьрекетининъ бас маьселелерининъ бириси ана тиллерди, маданиятларды, аьдетли кол усталыкларын саклав эм оьрлендируьв экенин анълаган. Соннынъ уьшин ана тилине оқытув куллыгын ол ал деп миллет тилин уьйренуьв аьр бир аьдемге оьз халкы, миллет маданияты ман ян-коьнъил байланысларды йоймас уьшин кереклигин анълатувдан басламага кенъес эткен.

Буьгуьн школа алдында маданиятлы, билимли, оьнерли, дайым да туьрленип баратаган дуныяда оьз орыннын тавып билетаган аьдемди тербиялав деген маьнели приоритетли борыш турады. Оьсин келеяткан несиллер уьшин эдаплык негизин таппага, аьдемнинъ ортак маданиятын туьзбеге керекпиз. Оьз халкымыздынъ тилин,

маданиятын, тарихин уьйренуьв – ол аьр биримиздинъ асыл борышымыз.

Белгили ногай шыгармаларын уьйренгенде солардынъ баьтирлерин, олардынъ ислерин ойласып караймыз, ата юртка суьйимликти, атаанады, аьдетлерди эм маданиятты оьрметлев мысалларын белгилеймиз. Сондай дерислерде фольклор ман тар байланыста балалардынъ авызлама халк яратувшылыгына калай кепте янасуьвин, олардынъ дуныяга карасларын кеплендируьвге халк идеалларынынъ, халк маданиятынынъ туткан орынын ойласып карамага шалысамыз. Сондай дерис окувшыларда халк идеалларына сый-оьрметти, фольклорге аявлап янасуьвды, соьз саниятына суьйимликти тербиялайды. Деристе энъ маьнелиси – ийги коьнъилли аьлди туьзуьв, окувшыларды яратувшылык аьрекетине даьвлендируьв. Заман бизден ана тилине суьйимликти синъдируьв уьшин истинъ янъы кеплерин эм йосыкларын излестируьвди талаплайды.

Эгер бала бас деп уйинде, сонъында балалар бавында ана тилинде соьйлемесе, тилдинъ оьрленуьви акында кайдай соьз бармага болады? Кайсы тилде биз баламызга биринши китапти окиймыз? Кайсы тилде балалар халк эртегилерин тынълайдылар? Элбетте, тувган тилинде тувыл. Тувган тилде оқымага бизим ата-аналарда айырым суьйимлиги де, эби де йок, неге десе коьрнекли, ыспайы, кызыклы миллет балалар адабияты йок. (Дурысында, бизде сондай адабият бар, ама балалар уьшин китаплер айлак аз шыгарылады. – Ред.).

Тил баъри негизлердинъ де негизи болады, неге десе онсыз миллет газеталары да, театрлары да, теле эм радиоберуьвлери, язувшылар, китаплер, маданият, халк оьзи де болып болмайды. Келинъиз, халкымыздынъ келеектеги несиллерине анъ-акыл байлыкларын беретакан тилимизди саклайык. Ана тилдинъ аркасы ман аьдем канына кирген маданият байлыгы аьдем эдаплыгынынъ тоьменлевин, янынынъ ярлы болып баруьвин токтатпага болар. Яркы эм танъ сезимлерин табув ымтылысында биз, аьдетке коьре, аьлемет эм оьмирли уьлгиге – ортак аьдемлик байлыкларына эм идеалларына шыга-мыз. Сондай байлыгымыздынъ бир яркын коьрими деп Д.Шихмурзаевтинъ оьнер асабалыгы саналады. Онынъ оьмири эм оьз халкы уьшин куллык этуьви аьдем кайтип коьп эм шалысып ислемеге керегин ыспатлайды.

С.МЕЖИТОВА,
Орта-Тоьбе авыл орта школасынынъ окутувшысы.

«Сондай шоьлди мен де суьймей, ким суьйсин»

Джалалдин Магомед улы Шихмурзаев. Меним Ногаймынның шынты уылы. Язувшы, алим, фольклоршы. Онынъ аты баьрисине де белгили.

Карайман суьвретлерине эм ойлайман, кайдай ыспайы, яркын аьдем. Джалалдин Магомед улын таныганлардынъ айтувына коьре, ол шынтылай да сондай болган.

– Джалалдин Шихмурзаев алдынгысы Караногай районнынъ Тоблекай (аьлигиси Кумлы авылы) 1936-ншы йылдынъ биринши май куьнинде тувган. Уьйде энъ уьйкен бала болганга коьре, атасы Магомед ат шаптырып той эткен дейдилер уьвл тувганда, – деп эскереди тенъ-досы акында Уьзбек Равшанбекович Мурзаев.

Джалалдин Шихмурзаев Карагас авылында етийыллык школада битиреди эм окытувшы Муса Курманалиевич Курманалиевтинъ маслагаты ман Кизляр каласына педучилищеге туьседди. Сол йылларды Джалалдин Магомед улы йылы эскеруьвлер мен алатан болган яшав бойынша. Кайтип эскермесин? Педучилищедде окыган йыллар онынъ келеектеги яшавына оз демевлигин этпей болмады. Баска яслар эм кызлар ман бирге яс педучилищединъ ямагат яшавында белсен катнасатаган болган. Муса Курманалиевич шаирдинъ сол йылларда язылган ятлавларын окып, «болаякты боьркиннен» дегенлей, эс берди, озь маслагатын, ойын айтты. Сол да келеектеги аьлимге уьйкен коьмек эди.

1956-ншы йыл Д.Шихмурзаев педучилищеди битирип, окытувшы кесписин байырлап, тувган ерине кайтады. Б.Оьтевова, Э.Алимова, Я.Кулунчаков, Т.Ханмурзаев эм баска тенълери мен ол окытув тармагында аьрекетин баслайды. Эр борышын толтырган сонъ, яс ВЛКСМ Ногай РК экинши секретари болып сайланады. Сонъгы йыллар Джалалдин Магомед улы «Шоьллик маягы» газетасында, Кумлы авыл школасында баслап окытувшы, сонъ завуч болып ислейди. Озь соьйлевинде ол разылык пан окытувшысы, насихатшысы Муса Курманалиевтинъ акында хабарлайтаган болган.

Ким биледи, сонъгы йылларда да окытувшысынынъ келпети онынъ коьз алдына келип турган болар, неге десе Джалалдин Магомед улы 1965-нши йыл СССР Илмилер Академиясынынъ Дагестан филиалынынъ тарих, тил эм адабиат институтына ногай тили бойынша аспирантурага туьсуьвинде де онынъ уьлиси бар. Эм Джалалдин Шихмурзаев аспирант болады. Сонда окыйтаган йылларда ол туьрли ййынтыкларда ногай тилининъ соравлары бойынша коьплеген макалалар баспалады, илми конференцияларда белсен катнасты, сога коьре оны илми куллыкшы этип институтта ислемерге калдырдылар.

1976-ншы йыл Джалалдин Магомед улы «Ногай тилинде ййымдынъ бас членлери, олардынъ туьзилисининъ эм айтувларынынъ йосыклары» деген монографиясын баспадан шыгарды, 1978-нши йыл Алма-Атада «Ногай тилиндеги соьз биригуьвлер» деген темага кандидатлык диссертациясын яклады эм

филология илмилер кандидаты болды. Сол заманларда да, аьли де филология илмилер докторлары, кандидатлары Джалалдин Магомед улынынъ исине йогары баа бередилер. Филология илмилер докторы, профессор Балакаев онынъ иси акында булай язады: «Джалалдин Магомед улы Шихмурзаевтинъ «Ногай тилиндеги соьз биригуьвлер» деген диссертациялык иси ногай тилиндеги соьз биригуьвининъ маьнели маьселелерин карайтаган бас деп терен илми теориялык тергев этуьви мен басланады, кандидатлык диссертацияга этилетан талаплавларга толы кепте яваплайды».

Илми тармагында Джалалдин Магомед улы коьп куллык эткен, тил бойынша отызга ювык макалалар язган эм баспалаган. Д.Шихмурзаев ногай халкымыздынъ белгили язувшысы деп белгили, тарих, аьдетлер акында язылган макалаларын баьрисе де кызыксынып окыйдылар. «Кабатлы ййымдынъ синтаксиси», «Иершен кабатлы ййымлардынъ синтаксиси», «Тизбели кабатлы ййымалардынъ синтаксиси» деген синтаксис бойынша колязбалар аьзирлеген аьлим, оннан баскалай, «Ногай фразеологиялык соьзлигин» туьзген, «Ногайша-орысша фразеологиялык соьзлик» шыгарув уьстинде де ислеген. Озь макалаларына билдируьвлер ййынамага деп Джалалдин Магомед улы Ставрополь крайынынъ, Карашай-Шеркеш Республикасынынъ, Астрахань областининъ ногайлар яшатаган туьрли ерлерге барган. Яшав бойынша Джалалдин Шихмурзаев ногай тилининъ тармаклы лексикасын ййып, соьзлик шыгармага ниет этетаган эди.

– Бизим ногай тилимиз айлак та бай эм ярасык. Мени боьтен де бизим халкымыздынъ байыр, тек озимиз бен соьйленетаган соьзлери кызыксындырады, – деп айтатаган болган аьлим эм озь куллыгында сол соьзлердинъ маьнесин коьрсетпеге, анылатпага суьетаган эди. Соьйтип язады Джалалдин акында шаир Анварбек Култаев. Онынъ айтувына коьре, Махачкалада, Тбилисиде, Алма-Атада эм озьге ерлерде оьткерилген илми конференцияларда, сессияларда ортакшылык этип, Д.Шихмурзаев «Ногай тилинде куланылатаган кабартышкеркеш соьзлери», «Ат соьзлерден туьзилген фразеологизмлер» деген темаларга докладлар ман шыгып соьйлеген. Озь исине мукаят болган ногай аьлимимиз СССР Илмилер Академиясынынъ Президиумынынъ Сый грамотасы ман савгаланган.

Яслай кешип кетти яшавдан Джалалдин Шихмурзаев, яман мараз бир ябысса, айырылама. Коьплеген ислерин ызына еткермеди, болса да онынъ ян йолдасы, окытувшы, ана тилин эм адабиятын яны ман суьйген, коьп затка эриннен уьйренген Уркиет Шихмурзаева онынъ исин токтатпады, онынъ аркасы ман «Ногай эртегилери» китаби 1993-нши

йыл баспадан шыкты. Бу эртегилерди окыган аьдемлер сукланмай болмайды бизим ана тилимиздинъ байлыгына, тил шеберлигине.

Оькинишке, эрте кешип кетти ясуьйкен ердесимиз, аьлиги заманга дейим яшаган болса, уьйкен дережеге етисеек эди, бизим халкымыздынъ данын шыгарып, профессор болаяк эди.

Тек аьлим деп белгили тувыл эди ол Ногайымда, оны биз язувшы, фольклоршы деп те таныймыз. Джалалдин Шихмурзаев ногай халктынъ яшавын коьрсетеди озь шыгармаларында. «Канлы йол» пьесасын неше кере де халк театрымыз коьрсеткен, буьгуьнлерде де ол окыганларды ойландырады, яшавга баскалай каратады. «Яшавдагы ызлар», «Йолыгыс», «Эсакай кыслав», «Алысты ювык этип» эм баска повестьлери, хабарлары, «Каслы юзик» поэмасы ййынтыклар болып баспаланганлар. Джалалдин Магомед улынынъ ятлавлары да бек тыныш окылады. «Дайым карай коьзим», «Ак терек», «Школага мен келдим», «Агайдынъ йыры», «Кыс кешеси», «Мысык», «Куьз» эм коьплеген баска ятлавлары ярасык тил мен язылган. Шаирдинъ ятлавларынынъ коьбиси йырларга айланган – «Койшыдынъ йыры», «Аьсирет сен мага», «Караногай элим сен».

Джалалдин Магомед улы Шихмурзаев шоьлимиздинъ шынты уылы эди. Сол сезим оны ман язылган аьр бир сыдырада:

*Балалыкта яланъ аяк ювырдым,
Кумларында кумаршыгын суьырдым.
Суьсынымга таткан эдим булагын,*

*Оьзим эдим шоршып юрген улагы.
Таба-таба оьтпек едим тарыдан,
Шешек ййып кызыл ала, сарыдан.
Юрек сезе дайым олар ийисин.
Сондай шоьлди мен де суьймей,
Ким суьйсин?!*

Кайтип сукланмайсын бу соьзлерге, кайбиримиздинъ юрегиннен, яныннан шыгатаган соьзлер.

Язувшы Джалалдин Магомед улы акында коьплеген макалалар язылган. 50 йыл окытувшылык тармагында ислеген, ДР ат казанган окытувшысы, ана тил эм адабиат окытувшысы Фатима Янмурзаевна Ярлыкпапова онынъ акында озь макаласында булай язады:

– Джалалдин Шихмурзаевтинъ поэзия йолына туьсуьви бек яркын басланды деп айтпага болады. Озган оьмирдинъ 60-70-нши йылларында ногайдынъ арасында «юннен кийгиз тоьсеген, Караногай оьсеген» яде «ап-ак кувдай отарынъ ман дайым койшы бизде сыйлан» деген сыдырларды йырланьп эситпеген аьдем болмагандыр. Бу соьзлер Д.Шихмурзаевтинъ «Караногай ерим сен», «Койшы йыры» деген йырларыннан алынган. Бу ятлавлардынъ канатлы йырларга айланып, халктынъ арасында ййылувдынъ себеби не зат десек, бас деп йырларда аьр ногайдынъ юрегине ювык эм анълавлы соьзлер барлыгы, ногайдынъ яшавы танымислы

коьрсетилгени, – деп язады окытувшы язувшы акында. Онынъ айтувына коьре, Джалалдин Магомед улы кара соьз бен де, поэзия ман да шоьлдинъ табиятын суьйип суьвретлейди. Мысалы, «ян-якка таркыраган буьлглардан босанып, акырын коьшип бараяткан куьн коьзининъ кыя нурлары аллеядынъ эки ягындагы ясыл калшады сыйпайды». Кайдай ярасык бизим ногай тилимиз деген ой келеди аьр бир аьдемнинъ басына, бу соьзлерди окыганда.

Ф.Ярлыкпапова озь макаласында язувшыдынъ бай калымжасында шебер тоьгилген терен ойларды, орын тапкан эсти караткан келпетлерди, оьнер баалыкларды тергев, оларды халктынъ маданият дережесин тагы да коьтерувге кулланув ман каьр шегетаганлардынъ, аьлимлердинъ, язувшылардынъ борышы деп санайтаганын ашык кепте айтады Джалалдин Магомед улы Шихмурзаев. Бу инсаннынъ акында коьп айтпага болады. Мен де онынъ яшав эм яратувшылык йолы ман таныс болып, яшаган болса не керек эди деп ойлайман. Сондай уллы аьдемлеримиз кешип кеткенине бир зат та этип болмаймыз, сол да Кудайдынъ иши. Бу макаламды аьзирлегенде, оны ман таныс болган, онынъ яратувшылыгын билген аьдемлерининъ соьзлерине, ойларына таяндым. Оьзимде болса бир ой – белгили ногай аьлим, язувшы, фольклоршы Джалалдин Магомед улы Шихмурзаевтинъ келпети, онынъ халкы уьшин эткен иси дайым бизим юреклеримизде, янларымызда, эсимизде сакланаяк.

Г.БЕКМУРАТОВА.
Суьвретте: Д.Шихмурзаев.

ИЛМИ КУЛЛЫГЫННАН

Астрахань ногайларынынъ тайпа-тукум атлары

Ногай этнонимия тармагында Астрахань областинде яшайтаган ногайлардынъ тайпа-тукум атлары айырым орынды тутады эм олар тарихте «астрахань ногайлары» деп те белгили. Олар уьйшилигинде татар-ногай тиллерди катыстырып соьйлейдилер. Ол затка ногай тилинде школардынъ йоклыгы эм ногай балаларды татар тилинде окытув себеб болган.

Астрахань ногайлары казанлы, мишар, кряшен (христианство динин алган) татарларды эм ногайларды айырып биледилер. Оьзле-

рин олар ногай деп санайдылар, озь асылын «Уьйкен ногайлар» деп аталган уьлис туьзилисиндеги тайпалар эм тукумлар ман байланыстырадылар. Сонынъ акында ногайлардынъ Эдил эм Яйык йылгалары арасында яшаганы да тувыл, ама солай ок лексикасы да шайытлайды. Сол лексикада Сырт-Кавказда яшайтаган ногайлардынъ этногонимлерине келили тайпа-тукум атларын, озь заманынынъ айтувлы аьдемлерининъ атлары ман байланыслы антропонимикады таппага болады. Мысалы, Старо-Урусовка,

Ново-Урусовка, Яксатово, Тинаки авыллары, Кутум йылгасы эм с.б.

Оьзлерин ногай деп санайтаганлар калаларда эм районларда яшайтаган яшавшылар булай куьплерге боьлинедилер: а) юрт ногай – юрт татарлары, б) кондрав ногай – кундров татарлары эм карагаш ногай – карагашлар; в) отар ногай – отлакларда кой отарлары ман яшайтаган ногайлар.

XV оьмирде бу региондагы ногайлар дайым да Кавказга, Крымга, Куьнбаттар Европада эм кери артына, солай ок Казань эм

Уфа яklarга карап коьшип турганлар. Ол зат, соьзсиз де, ногайлардынъ топонимикасында эм этнонимикасында ыз калдырмай озбаган. Карагаш ногайларында тайпатукум атлары аьруьв сакланганлар: а) хожатай: алтаяк, коьгуьс, эргекли, тоьбетпес, ас, карас, тингес, култас, шоток, б) сеит: кайман, тоюрмалы, тергенши, джуьлмамбет, оьтегулы, серкели, байгунда, аьжимбет, ток.

Оннан баскалай, астрахань ногайлары озьге туьрли тукум боьликлерге де боьлинедилер: мангыт,

кыпшак, канглы, курнат (конграт болса ярайды), ходжа, кытай, уйгыр (югур), уьйсин, кенегес, мынь, нуькис, курама, мажар, киреит, ярийлер, дивансыз, айток, базар. Бу тукум атлары оларды бир ягыннан Сырт Кавказдагы ногайлар ман ювыкластырады, озьге ягыннан –баска тюрк халклары ман. Ол зат тагы да бир кере ногай халкынынъ туьзилуьвининъ уьйкен этногенетикалык йолын шайытлап коьрсетеди.

Д. ШИХМУРЗАЕВ,
филология илмилерининъ кандидаты.

Ога сый этувв – намыс борышымыз

Джалалдин Магомед увылы Шихмурзаевти мен 1960-ншы йыллардан алып аьрувв таныйтаган эдим. Ол заман Кара-чаевск каласындагы КЧГПИ-динь заоч-ный боьлигинде республикамыздынъ туь-рли районларыннан бир куьп ногай оқы-тувшылары окыйтаган эдилер. Мен оны аьр заман окув сессиясына келгенде коь-рип, оны ман коьп кере хабарласатаган эдим. Ол мага бек ярап баслады. Бизим сол замандагы ана тилден эм адабиат-тан оқытувшымыз Крымхан Кубрай кызы Джанбидаева (яткан ери ярлык болсын) бир неше кере бизге, очно окыйтаганлар-га, «заочно окыйтаганлар арасында Ших-мурзаевке бирев де тенъ тувыл, ол сондай да билимли, эдаплы, онынъ ийги келе-ектегиси бар», – деп, айтатаганы эсимде буюьунгидей сакланады.

Ол соьзинде кате йибермеген болып-ты экен. Институтты заочно ийги белги-лерге битирип коймай, Джалалдин Маго-мед увылы Махачкаладагы аспиранту-рага ногайлардан биринши болып очно окумага туьсип, кандидатлык диссер-тациясын яклады. Соьйтип ол озби оқы-ган тарих, тил эм адабиат институтында илми куллыкшысы болып аьрекет этип те калды. Джалалдин бир ок заманда ятла-лар, хабарлар, пьесалар да язды, баспала-ды. Сонъында ол бир неше илми эм оьнер китаплерининъ авторы болды. Тек не пай-да, Кудайымыз оны бизден эртерек аргы дуныяга алып кетти. Бакты солай язылган болартагы...

Джалалдин Магомед увылы ногай авыз-лама яратувшылыгын, адабиятын эм тилин ийги билетаганын мен озим бизге, ога эм мага, ногай поэзиясынынъ антологиясын туьзбеге тапшырув эткенде, аьрувв сездим эм анъладым. Бу 1980-нши йыл болган ис эди. Джалалдин Магомед увылы бир кере мага: «Иним, Анвар-Бек, сен антология-дынъ совет заманын туьзерсинъ. Ол бираз енъил. Аь мен йыйынтыктынъ бурынъ-гы боьлигин туьзермен», – деди. Туьздик эм баспадан шыгардык. Сол йыйынтык-ты аьли де ногай авылларында оқытувшы-лар дерислеринде кулланадылар экен. Мен авылларга барсам, йыйынтыкты коьрип, Джалалдин досымды эске аламан...

Оны белгили дагестан аьлимлери де бек сыйлайтаган эдилер. Профессор Абду-лаким Аджиев эм академик Гамзат Гамза-тов Джалалдин Магомед увылы акында соьз бардырсак, дайым да йылы соьзлер айтатаган эдилер.

Болса да авыр маразы Д.Шихмурзаевке мырадына етпеге эп бермеди. Ама онынъ язып калдырган илми эм яратувшылык куллыклары ногай халкына дайым да маь-нели эм керекли. Сонынъ акында аьлим-нинъ 80 йыллыгында соьз айтаяк аьдемлер аз тувыл. Боьтен де ногай авылларында ана тилиннен эм адабиаттан дерис беретан-лар оьз ойларын язса калай аьрувв болар эди. Оьз ойларын аьлимлер де айтпага борышлы. Д.Шихмурзаевтинъ язганларын балалар да, студентлер де окыйдылар.

Онынъ соьзлерине аьлемет анълар-ды зейинли ногай композиторы Мурза-дин Османов оьзи язып турганы коьп заттынъ акында айтпай ма? Онынъ йыр-лары эндиги де шоьлимдеги авылларда занъырайдылар. Аьр бир ногай авылын-да Д.Шихмурзаевтинъ 80 йыллык мере-кесине багысланган кешликлерди ийги кепте уйгынлав эм оьткеруьв бизим яма-гат борышымыз эм намысымыз. Тек сол заман ога сый эттик деп айтпага боламыз. Мен озим де ога багыслап тоьмендеги

ятлавымды яздым эм газета окувшыларды соны ман таныстырмага суьемен:

Дуныя бир тегершик,
Айланып туратаган.
Оьзине яраганын
Койнына алатаган.
Дуныя – эски арба,
Авыр айланатаган.
Коьзин салып инсанга
Кыдырып баратаган.
Замансыз арамыздан
Алып кетти Джалалды.
Меним ойыма коьре,
Ол ога бек ярады.
Халк пан бирге йыладык,
Акты коьзден коьзяслар.
Мутылмайды эслерде
Баьриси де сакланар.
Мутпаганмыз Джалалды,
Эсимизде тутамыз.
Буюьун сенинъ акынъда
Ак соьзлерди айтамыз!
Досым эди эм агам,
Аявлаган коьп мени.
Эсимде тутаякпан,
Джалал, дайым мен сени!

Анвар-Бек КУЛТАЕВ,
Махачкала.

Суьвретте: Д.Шихмурзаев йолдасла-ры ман (1954 йыл).

Талабынъыз болды сизге етекши

Д.Шихмурзаев пен
Оь.Мурзаевке

Бала шактан сокпагынъыз бир эди,
Оьсе келе билим йолга шыктынъыз.
Сол заманда яшав айлак тар эди,
Сол тарлыктынъ даьмин
толы таттынъыз.

Яяв юруьв, оьгиз арба, эшишек, ат –
Бу баьриси билим йолда коьмекши.
Мутылмаган, эсте тура баьри зат,
Талабынъыз болды сизге етекши.

Аванадынъ май пыслагын боьлгенсиз,
Йол шетинде арыганда ял алып.
Билим йолда сиз кыйынлык
коьргенсиз,
Тек алдыга ымтылгансыз, асыгып.

«Улым келсе, бас козыды соярман», –
Деп Магомет аьр язлыкта
ол айткан.
Козы эттен даьмли юмсак
толтырма
Эки де дос тенъ боьлиси
коьп таткан.

Озып кетти балалык тез йылысып,
Сайламага шак келди яшав йолды.
Эки де дос – Оьзбек,
Джалал – шалысып,
Оқытувшы болмага деп ымтылды.

Сол йылларда сиз шыктынъыз
кенъ йолга
Юреклерге билим уьшин куьш йыйып.
Абытлады талаптылар алдыга
Эки дослар калмадылар мунъайып.

Сиз окувды парыз этип алдынъыз,
Тыныш демей, кыйын демей,
йыланмай,
Ногай шоьлге маьлим болып
кайттынъыз,
Исинъиз уьшин акын бир де сорамай.

Дуныяда куьез де коьп, куьйик те,
Тек соьнмеди эки доста ак ниет.
Инсан турмай аьр дайым да
бир кепте
Аькетеди биревлерди ахырет.

Ювыгымнынъ халкында калды аты
Эли уьшин язылган китаплары.
«Ян досыма», – деп калдырган
ятлавы,
Аьрувв аьел: балалары, уныклары.

Кардашлары оны мутпас, билемен:
Юрек баста онынъ атын саклайды.
Тенъи Оьзбектинъ куллыкларын
коьремен,
Алал достынъ ак ниетин аклайды.

Мен разыман сенинъ эткен исинъе,
Дослыгынъды савлай халкка
билдирдинъ.
Яхшылыгынъ кайтсын
сенинъ оьзинъе,
Джалалдиннинъ сыйын
бийик коьтердинъ.
ХАДИЖАТ БУРУМБАЕВА,
Кумлы авылы.

Билими эм иси мен тувган ерин оьрметлеген

Быйылгы ярасык язлык шагында Кумлы авылынынъ орта мектеби ногай илми кул-лыкшысы, язувшы, драматург, фольклор йьовшы Джалалдин Магомедович Ших-мурзаевтинъ 80 йыллык мерекесин белги-лейди. 1992-нши йылдынъ 22-нши апре-линде мектебимизге онынъ сыйлы аты берилди. Мине 24 йыл бойы мектебимиз Д.Шихмурзаевтинъ атын оьктемли юрите-ди.

Мектебимизде 1-нши мартта Д.Ших-мурзаевтинъ 80 йыллык мерекесине багыс-ланган байрамнынъ ашылувы уйгынла-нып оьгти. Яс шихмурзаевшылары колла-рында шешкейлер мен конакларды, айт-пага, «село Кумли» СП МО аькимбасы Р.Насыровты, оқытувшы ис ветеранларын, педагогикалык ис коллективин хош алды-лар. Компьютерлик презентациясын да коьрсеттилер. Байрамды мектеб етекшиси К.Нукаева, ана тил эм адабиятыннан оқы-тувшы С.Алиева аштылар.

Бу язгы куьнлерде мектебимизде аьли де байрам турады, саьнеде ногай аьлим-нинъ мерекесине багысланган «Дайым бизи мен», «Юрекке тийген соьзлер», «Поэзия толкынында», «Д.Шихмурзаевтинъ йырла-ры», «Юреклерде яшарсынъ» деген атла-ры ман там газеталары илинген. Боьтен де, эртегилер дуныясынынъ «Не сыхырлы бу эртегилер!» деп аталган муьйиси бек яра-сык эди. Оьз суьвретлеринде яс суьвретши-лер аьдемшиликти, коркынышсызлыкты эм тоьгерек яктынъ ярасыклыгын коьрсетти-лер.

Баьри классларда да Д.Шихмурзаевтинъ 80 йыллык мерекесине багысланган класс сабатлери оьгтилер. 7-нши класста «Эл эм бакты бирге» деген класс савати де озга-рылды. Класс етекшиси Д.Шихмурзаев оьзининъ билими мен, иси мен оьз тув-ган ерин оьрметлеп келгенине окувшылар-дынъ эсин каратты. Класс сабатыне Джа-лалдин Шихмурзаевтинъ досы эм ис йолда-

сы Х.Коккозов, окувшылары Л.Картакаева, Т.Муратова, ювыгы Б.Нукаев шақырылган эдилер. Окувшылар аьлимнинъ яшав йолы эм онынъ яратувшылыгы акында кызыклы хабарладылар. Адлан Менглияжиев «Кой-шы йыры» деген йырын йырлап эситтирди. «Каслы юзик» деген поэмасыннан уьзикти ана тил эм адабиат дерисиннен оқытувшы С.Аджигельдиева оқыды.

Йыл сайын 21-нши февральде Хал-клар ара ана тилининъ куьни белгилене-ди. Ана тил эм адабиятыннан оқытувшы-лар С.Алиева эм С.Аджигельдиева, баслан-гыш классларынынъ оқытувшылары, баь-ри амалларын эм куьшин салып, ана тилин уьйренуьвге суьйимди эм кызыксынувын оьстирмеге шалысадылар. 30-40 йыл арт-та бу маьселеди сезгенлей, Д.Шихмурзаев оьзининъ ятлавларында ногай тилимизди уьйренмеге эм сакламага шақырган.

А.АДЖИГЕЛЬДИЕВА,
Кумлы авыл мектебининъ оқытувшысы.

«ДАГЕСТАНСКАЯ ПРАВДА» газетасыннан

Билимлигин тергедилер

Кезекли Тотальный диктантты дагестаншылар ойткен юма сонъгы куьнде, 16-ншы апрельде яздылар. Быйыл онынъ авторы балалар ушин язатаган белгили орыс язувшысы Андрей Усачев эди.

Быйыл Тотальный диктант -2016 Махачкалада Р.Гамзатов атындагы Миллет китапханасында эм ДГУ-дынъ филология факультетинде оьйти. Махачкала диктант язатаган калалар санына 2014-нши йылда кирген. Сол заманда

республикадынъ юзден артык яшавшылары оьз билимлин тергемеге токтасканлар. Ойткен йыл катнасувшылар саны 200-ге дейим оьскен. Быйыл диктант язувда ортакшылык эткенлердинъ саны оннан да артты.

Яшавшылардынъ суьйикли тыншаюв ери

СССР Баптири Валентин Эмиров атындагы парк – район орталыгы Ахты авыл яшавшыларынынъ суьйикли тыншаюв ери. Ама коьп йыллар узагында оны ярастырув бойынша тийисли куллыклар этилинмеген.

Паркты кайтадан янъыртув ушин район бюджетинен 6,5 миллион маьнет акша

шыгарылмага каралады.

Бугуьнге эски тереклерди тайдырув бойынша куллыклар этилген, олардынъ орынына янъыларын шашув планланады, концерт сценасы ярастырылады, парк ишиндеги йоллар янъырытылады. Кыскаша, мунда ял алув, тыншаюв ушин заманга келисли аьллер

туьзилеек. Ярастырылмага керек пайдан 1100-ге ювык квадратлы метр ерди бийлейди.

Баьри куллыклар эки айдан тамамланмага каралады. «Шарвили» деген лезгин эпосынынъ байрамын Акты районынынъ яшавшылары янъырылган паркта белгилемеге ниетленедилер.

Янъы спорт майданы

Белгиленген болжалдан алдын толысынша болдырылып, Кизилюртта кала яслары ушин «СКФО-да ГТО» проектин яшавга шыгарув ишинде янъы спорт воркау-майданы кулланува берилмеге аьзир этилинген. Ол Орталык кала стадионынынъ касында ерлескен. Майданнынъ ортак юзи онынъ яраклары кавыфсызлыктынъ аьлиги баьри талапавларына яваплайды.

– «Бизим балалар эм калашылар тек акыллы эм ярасык тувыл, энъ маьнелиси – денлери сав болып оьспеге кереклер, – деп санайды муниципалитет аькимбасы Магомед Уцумиев. – Бизим калада спорт ягыннан зейинли яслар аз тувыл, эм оларга оьз оьнерлерин оьрлендирув ушин сондай объектлер етиспейди. Мен бу коьзгалыстынъ баславшыларына, солай ок

коьлемлик спорт пан ясларды аьвликтирмеге эп бере-таган спонсорларга юрек теренлигиннен разылыгымызды билдиремен.»

Эске салайык: бу проект «Машук» Сырт-Кавказ яслар форумынынъ катнасувшыларынынъ баславы ман туьзилген эм оны СКФО-да РФ Президентининъ Толы ыхтыярлы ваькилининъ аппаратында якладылар.

БАС КАЛАДА

Поэзия байрамы

Янъыларда Махачкаладагы Гамзат Цадаса атындагы Авар анъ-драмалык театрында «Поэтлер Кавказда тынышлык ушин» деген адабият кешлик озгарылды. Белгиленген Савдуьнялык поэзия куьнине багысланган шарады ДР Маданит министерствосы, ДР Язувшылар союзы, ДР Ямагат палатасы эм Махачкаладынъ администрациясы ман уйгынланды. Дагестан окувшылары ман йолыгыска Москва эм Сырт Кавказ республикаларыннан поэтлер келдилер.

Кешликти ДР Язувшылар союзынынъ председате-

ли Магомед Ахмедов ашты. Ол Савдуьнялык поэзиядынъ куьни республикамызда 11-нши кере белгилене-ятканын эм биринши кере сосындай шарады пединституттынъ актлар залында белгили дагестан поэти Расул Гамзатов озгарганын айтты. Россия Язувшыларынынъ союзынынъ биринши секретари, язувшы Г.Иванов Цада авылдынъ эм оьзининъ янъы дагестан досларынынъ акында ятлавлар оқыды.

Москва Язувшыларынынъ союзынынъ правленийсининъ агзасы, язувшы С.Соколкин оьзи коьширген дагестан

поэтлерининъ шыгармаларын оқыды. Ол бу поэтикалык шарады аьзирлегенлерге эм йылы йолыгыска шакырганларга савбол айтты.

Адабият байрамынынъ программасында Дагестаннынъ яс эм алдышы поэтлери, республикамыздынъ саниятлар усталары шыгып соьйледилер. «Горцы» вокал ансамбли Россия халк артисти Т.Курачевадынъ етекшилеви мен Р.Гамзатовтынъ соьзлерине язылган авар йырларды йырладылар. Тагы да мунда Дагестаннынъ баска халкларынынъ йырлары да йырланды.

Дин китабининъ куьни белгиленди

Бизим куьнлерге еткен колдан язылган куьнтувар славянлардынъ энъ де эски китаби Остромирово Евангелие деп саналады. Онынъ тарих-маданият баалыгы бек йогары – ол биринши орыс китаби. Бу куьнлерде сол китап орыс маданиятынъ мынъйыллык оьрленуьв йолынынъ белгиси деп саналады. Остромирово Евангелие 1056-1057-нши йылларда аьзирленген. Белгиленген китаптинъ копиясы янъыларда Махачкаладагы Поэзия театрында Православный китаптинъ куьнине багысланып озгарылган шарада коьрсетилди. Белгиленген шара

Республикадынъ Намыс эркинлиги, дин организациялар ман биргелес аьрекет этуьв комитетининъ уйгынлавы ман озгарылды. Мунда ДР Халк Йыйынынынъ председателининъ орынбасары Ю.Левицкий, миллет политика бойынша министри Т.Гамалей, Намыс эркинлиги комитетининъ председатели М.Абдурахманов, Махачкала епископы эм Грозный Варлаамы, республикадынъ Ямагат Палатасынынъ коьлем информация амалларынынъ ваькиллери катнастылар.

Шарада йыйылганлар китап баспаланувдынъ тарихине, орыс православный

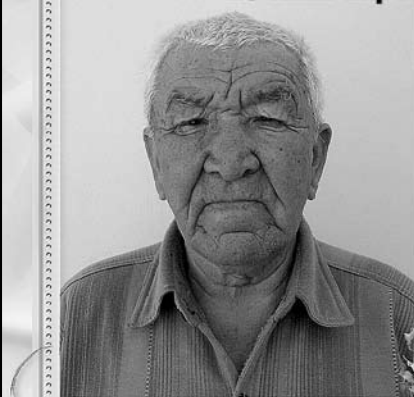
китаплерге, православный архитектурага багысланган экспозициялар ман таныспага амаллары болды. Тагы да выставкада Махачкаладынъ, Кизлярдынъ, Дербенттинъ, Каспийсктинъ тарих суьврелери коьрсетилди. Шара Дагестан Патшалык филармониясыннынъ артистлерининъ катнасувы ман коьрсетилген концерт пен тамамланды.

Православный китаптинъ куьнине багысланган шаралар уьстимиздеги 2016-ншы йылдынъ март-апрель айларында Дагестан Республикасыннынъ туьрли районларын-да эм калаларында оьтеек.

Н.КОЖАЕВА.

Карагас авыл яшавшысы Аджислам Отович Каракаевке

20-ншы апрельде 80 яска толганы ман

Уьйимиздинъ нуры болып,
Юргенинъди суьемиз.
Юреклерди тав этип,
Болганынъды суьемиз.
Йылларынъды санамай,
Турганынъды суьемиз.
Аьруьв соьзинъ баьримизге
Айтканынъды суьемиз.

Кутлавшылар: ян косагы Марипат Юсуповна, кедеси Алий, келини Эльмира, кызлары – Канитат, Альфия, Фатима, Фарида, уныклары, немерелери, куев кеделери.

Батыр-Мурза авыл яшавшысы Кундарув Толеевна Сагиндиковага

17-нши апрельде 80 яска толганы ман

Янъмызга бек баалы аьдемсинъ,
Биз бен дайым болганынъды суьемиз.
Сенинъ сыйлы мерекенъ мен оьктемсип,
Куванышты сени минен боьлемиз.
Ийги ана, суьйген эней аьелде
Баьримизге дирек болып билдинъ сен.
Аьруьв соьзинъ, насихатынъ аьр заман
Кызганмадынъ, юреклерге еттинъ сен.

Кутлавшылар: кызлары - Феруза, Кабират, Джамиля, Медина, Бурлиянт, келини Сакинат, унык балалары, немерелери.

Терекли-Мектеб авыл яшавшысы Дилимхан Насырович Арслановка

15-нши апрельде 50 яска толганы ман

Тувган куьнде йыл сайын
Ийгиликлер айтылсын.
Каралдынъа куванып,
Кардаш-туькым асыксын.
"Сен тийисли сыйлыга"
Деп сендейге айтылсын.
Узак болсын оьмиринъ,
Исте атынъ данъклансын.

Кутлавшылар: ян косагы Роза, кедеси Ильяс, кызы Наида, келини Альфия.

Карасу авыл яшавшысы Азизбек Анварбекович Кунтувгановка

24-нши апрельде 10 яска толаягы ман

Танънынъ таза ярык нуры
Сенинъ уьшин яйнасын.
Тоьгеректе куслар сеси
Куваныш пан сарнасын.
Он ясынъа толганынъ
Эстеликли куьн болсын.
Юргенинъ салганынъ
Суьйгенинъше оьр толсын.

Кутлавшылар : уьйкен энеси Тойбийке, анасы Барият, атасы Динис, нагашакалары – Сраждин, Салавдин, кишкей энелери Румия, Насима, абасы Софият, ездеси Алимхан, акасы Эмиль, бебелери – Динаят, Аиша, Эдиль, Рамиль, Казбек, Лейла, Динислам.

Тувган Элдинъ шақырувы ман

Чернобыль атомлы электростанциясын- да болып оыткен казадынъ калдыкларын тайдырувда Ногай районыннан баъриси 33 аъдем ортакшылык эткен. Олардынъ баъри- си де сонда 1986-1988-нши йылларда Ногай район военкоматы ман шақыртылып йибе- рилгенлер.

Буьгуьнлерде район еринде баъриси 22 чернобыльшилер калганлар, 9 аъдем алган радиациядан себеп, савлыкларын йойып топырак болганлар (Алла оларга тынышлык берсин), 2 аъдем баска регионларга коьшкен- лер. Чернобыль катнасувшыларынынъ баъ- риси де 2-нши туьрким сакатлары.

Район чернобыльшилерининъ коьбиси Совет Аьскер сырасында гражданлык боры- шын толтырып келген сонъ сонда кеткен- лер. Яслай, тувра Аьскер сырасыннан Черно- быльге А.Аджиев, Ю.Сайтов, Э.Оразгулов, М.Акмурзаев йиберилгенлер.

Чернобыльде биз хозяйстволык ислер- ди толтырганмыз. Аьр катнасувшыга радиа- ция кадинин оьлштейтаган дозиметрлер мен

респираторлар берилетаган эди. Кайсы ерде де куьнде 30 минутадан артык ислеменген- лер. Чернобыльде энъ кавыфлы участоклар- да авылдасларымыз А.Кошербаев, А.Тилеков куллык эткенлер (олар экеви де эндигиси ара- мызда йок, яткан ерлери ярык болсын).

Чернобыльде катнаскан баъри ердес- лерге район паркында озъ карыжымыз бан эстелик салганмыз. Сонда аьр бир аъдем- нинъ аты эм тукумы язылган. Эки йыл артта Терекли-Мектеб авылдынъ сырт орамлары- нынъ бирисинде ол замандагы авыл аьким- басы А.Байманбетовтынъ аьрекети мен янъы паркка негиз салып 200 яс тереклер олтырт- тык.

Буьгуьнлерде бизге «Ногайский рай- он» МО администрациясы, районнынъ Яма- гат совети, «село Терекли-Мектеб» СП МО администрациясы, район УСЗН етекшилери эм баскалар дайым да коьмегин этедилер.

Р.КУНТУВГАНОВ,

Россия Чернобыльшилер союзынынъ Ногай район боьлигининъ председатели.

Уьйкен баьлединъ увлы йолын япканлар

1986-ншы йылдынъ 26-ншы апрели. Сол куьн алдынгы СССР элимиздинъ теле- визор экранлары ман радиотрансляторлары туьнгй 1 саьат 23 минутада Украинада- гы Чернобыль атомлы электростанциясынынъ 4-нши энергоблогында болган аты- лув акында айтып билдирдилер. Соьйтип бу авариядынъ сеси сав дуныяга эситилди эм онынъ увлы авасы тек тоьгеректеги областлерге тувыл, хыйлы эллерге дейим де яйылды. Ол атомлы энергетика тарихинде энъ де уьйкен баьле-каза болып сана- лады. Оннан бери эндигиси тувра 30 йыл оьтип туры.

Чернобыльдеги авария озъ оьлшеми мен сав дуныяды авара этти. Онынъ биринши куь- нлеринде ок 30 шақырымга ювык тоьгерегин- де 115 мынънан артык аъдемлер озъ уьйлерин таслап, коьшпеге амалсыз болдылар. Атылув- дынъ ызларын тайдырув ислерине 600 мынъ- нан артык аъдемлер йиберилдилер. Соларда биринши куьнлерден ок катнаскан аъдемлер озъ кевделери мен элимизди оннан да бетер казалы сырагылардан яптылар. Бу куьнлер- де Тувган Элдинъ шақырувы ман Ногай рай- оныннъ 30-дан артык яшавшылары да Чер- ногобыль атомлы электростанциясында болып озган казадынъ калдыкларын тайдырувда кат- настылар. Олардынъ бир нешевлери сонда алган радиациядан себеп буьгуьнлерге дей- им етпедилер. Коьбиси сакатлыкка шыккан- лар. Олар баъриси де патшалыктан эстеликли савгаларга тийисли болганлар. Нариман авыл- дан Вазирхан Сапарчаев «Эрлик» ордени эм Терекли-Мектебтен Тойманбет Садыков «Ата- лык алдында уьстинликлери уьшин» деген орденининъ 2-нши дережелй медали мен сав-

галанган.

Айырым федераллык законы бойынша Рос- сия Федерациясында 30 мынъга ювык радиа- ция аварияларынынъ катнасувшылары турак уьй аьллерин ийгилендирувв яктан керекси- нетаганлар сырасына киргистилген. Ногай районында да хыйлы чернобыльшилер турак уьй сертификатларын алып, озъ уьй аьлле- рин ийгилендиргенлер. Баъри де сакат болган чернобыльшилер социаллык ягыннан коьмек алмага ыхтыярлары бар.

Йыл сайын да 26-ншы апрельде элимиз Чернобыльде болып оыткен кайгылы аварияды эскереди. Быйылгысы айырым эстеликли бол- ган сонъ элимиздинъ билимлендирувв учреж- дениелеринде чернобыльшилер мен эстеликли йолыгыслар, эскерувв минуталары оьткериле- ди. Элимизди радиация баьлесиннен саклан- ганлар алдында разылык пан басымызды иемиз. Оларга оьмирлик сый эм мактав!

Н.ЯНПОЛОВА,

«Ногайский район» МО УСЗН специалист- эксперт.

ОКУТУВШЫ АКЫНДА

ХАЛК БАЙЛЫГЫ

Тили сакланса, сакланар ногай оьзи де

Тил – халктынъ байлы- ги. Ол аьвелгиди, аьлиги- ди эм келеектегининъ ара- сын байланыстырган коь- пир. Оны ман тар байла- ныслы халктынъ бактысы да: тилин йойытканнынъ халкы да йок болады.

Бизимкайбиримиздинъ киели борышы – озъ тили- мизди билуьв эм саклав. Ама, уьйкен оькинишке, инсанлар сол борышты толтырмайдылар, ога тий- исли эс этпейдилер. Яслар ногайша осал биледи, оннан да ашшысы – киш- кей балалардынъ арасында бир ногай соьз де билме- генлер расады. Олардынъ саны да йылдан-йылга, куьннен-куьнге оьсе бере- ди. Сонъ не болар экен? Ногай тилин билгенлер калар ма экен? – деген соравлар шынты ногай- ларды тынышсызландыр- май болмайды.

Ана тилимиздинъ маъ- селелери акында биз коьп айтамыз. Тилге багыс- ланган туьрли шаралар уйгынланады. Тек маъселе маъселе кепте шешили- мей калады. Окувшылар ногай тилди алдынгындай этип бет берип оқымайды- лар, оқымага да суьймей- дилер десек те, янъылыс болмас. Оннан оьзгелей, ногай тилининъ методи- калык кулланмалары йок, китаплер де етиспейди. Китаплердинъ етиспеге- нине карамастан, окутув- шылар баска булактардан материаллар тавып берсе де, тагы да ногай тили- не саьатлер аз берилген, 2-нши программа бойын- ша оқыган себептен.

Бу бизди тынышсыз- ландырган ногай тил соравлары шешилуьвин аьелден басламага тийис-

ли. Ата-ана аьелде ногай тилде соьйлемеге керек. Аьелде ногай тилинде соьйленсе, оны бала да билер эди. Неге десе ата- анадынъ коьтергишле- ви эм баладынъ кызык- сынувы болмаса, атаклы окутувшыдынъ куллыгы да эм бек ийги методика- лык кулланмалар ман яра- сык китаплердинъ пайда- сы уьйкен болмас. Бирер ата-аналар окувшылар- дынъ программасы авыр эм ногай тили баска саба- кларды уьйренуьвге бур- шав бередй деп санайта- ганлары да сыр тувыл. Ама неге олар эс бермейди, аьдемнинъ тек ана тилине каравы ман онынъ граж- данлык баалыклары эм маданият оьлшеми белги- ленетаганына. Ана тилин суьйип билмеген элин де, тувган ерин де суьйип билмес. «Орыс тили ана тилдинъ орынына тувыл, ол ана тил мен бирге» деген гуманист-педагог И.Яковлевтинъ соьзлери бу ерде бек келисли.

«Бу куьнлерде ана тилининъ дерислери кыскартылган. Акыйкат- лай да бизге оннан кый- ын болады. Саьатлер кыскартылмаган аьсер- де биз тилди байытув- га юмада бир саьат айы- ратаган эдик. Сонынъ да ийги сырагылары ашык белгилй эди. Аьли куьн сайын янъы тема, бер- китуьвге заман калмай- ды эм окувшылардынъ алдынгылар ман тенъле- стиргенде, ана тилиннен билимлерининъ оьлшеми, оькинишке,тоьмен. Коьп соьзлерди олар билмейди- лер. Тилимиздинъ байлы- гын шашыратамыз. Ногай тилининъ окутувшыла-

ры балаларда ана тилине суьйим эндирер мыратта туьрли шаралар озгарады- лар. Окувшыларда мил- лет менлигин оьстирме- ге шалысамыз, бурынгы шаирлердинъ шыгармала- рына таянып, ногай кай- дай уллы халк болганын эм онынъ келеекте де уллы болувы олардынъ колын- да экенин коьрсетип, ана тилин окувга аваслыгын коьтермеге суьемиз. Саь- бийлерди балалар бавын- да эм баслангыш клас- сларда ана тилине терен уьйретуьв керек. Балалар бавында оларга туьслер- ди, айванлардынъ, оьсим- ликлердинъ атын тер- биялавшылар уьйретсе, бек яхшы болажк. Меним эсимде алдынгы йыллар балалар бавындагы саь- бийлерге М.Авезовтынъ «Ай-айданақ» йыйынты- гыннан ятлавлар, йырлар уьйренмеге борыш бери- летаган эди.

Экиншилей, ногай ти- лининъ окутувшыларын аьзирлейтаган Карачаевск эм Махачкала калаларын- дагы патшалык педуни- верситетлерининъ фило- логия факультетлерининъ ногай тил куьплерине оқымага балалар айлак аз барады, йокка да эсап. Бир неше йылдан сонъ окув- шыларды ана тилине ким оқытар экен деген сорав коьтериледи», – деп озъ ойлары ман Нариман авыл школасынынъ ана тил эм адабиятынынъ окутув- шысы Лейла Суюндикова боьлишти.

Анатил–ата-бабалары- мыздан калган байлык. Саклап билейик эм келеек несиллерге еткерейик сол байлыкты.

Н.КОЖАЕВА.

Тоьгерегинде аьр куьн де балалар

Билим – ол аьлиги эм келеектеги яшавымыздынъ оьркени. Аьр бир окутув- шы озъ окувшылары мекте- би кутарып, берк билим алып, яшавда керекли аъдем болсын деген ак ниети мен ислейди.

Сондай окутувшы- лардынъ бириси – Райхан Дильманбет кызы Аджиньязова. Ол асылы ман Орта-Тоьбе авылыннан. Мундагы 8 классты кутар- ган сонъ, Хасавюрт педуци- лищесин уьстинликли бити- рип, «Червленные буруны» госплемзаводынынъ 2-нши фермасындагы баслангыш класстарда куллык этип бас- лайды. Ислей турып, 1977-

нши йылда Махачкалада- гы пединститутты заочно кутарган. Червленные Буру- ны авыл интернатында тер- биялавшы болып ислеген.

Пединститутты кутар- ганша ол фермадынъ мек- тебинде куллыгына юрегин берип, оқыткан балалары терен билимли болсын деп коьп кыйынын салган. Та- лаплы, билимли, ийги тер- биялавшы болганга, коллек- тивинде сый казанып, бала- ларга суьйимлиги, дерис- лерин анъламлы кужырлы этип оьткеруьви мен белги- ли эди. Райхан Дильманбет кызы балалар ман класстан тыскы дерислер, туьрли конкурслар, ярыслар коьп

оьткерген эм оьзи де район- дагы аьдетли «Йыл окутув- шысы» конкурсында, ана тил окутувшылар семина- рларында белсенли катнас- кан.

Атасы Дильманбет Эре- жепов Уллы Аталык согыс- тан аман кайтып, колхоз эм совхоз заманларында туь- рли куллыктарда бухгалтер, учетчик, аслык склад бас- шысы болып ислеген. Тув- ган Элин явдан коршала- ганы уьшин туьрли согыс орденлери эм медальлери мен савгаланган. Анасы да туьрли куллыктарда исле- ген. Райхан Дильманбет кызы госплемзавод шофе- ры Адильсолтан Аджинья-

зов пан татым аьел курган. Олардынъ аьелинде эки кеде эм бир кыз оьсип тер- бияланган. Кеделери сырт якларда, кызы Москвада куллык этедилер. Олар уьй- ленгенлер, эндиги озъ бала- ларын оьстиредилер.

Райхан Дильманбет кызы тувганлы быйыл язлыкта 60 йыл толады. Мектебте оқы- тувшы болып 40 йыл ислеп туры. Ол йыллар баъриси де тувган халкынынъ яс несил- лерин окутувга эм терби- ялавга берилген коьримли яшав кесегй.

С.МУТАЛИМОВ,

Червленные Буруны авылы. Суьвретте: Р.Аджинья- зова окувшылары ман.

АВЫЛ АДМИНИСТРАЦИЯСЫНДА

Сыйлавга тийислилер

Ойткен юма ишинде «село Терекли-Мектеб» СП МО администрация меканында авылдын сыйлы ясууйкени, районымызда спорт тармагында устинликлерге етисер ушун аз куыш салмаган Алимхан Кокоевти тувган куыни мен кутлап, авыл етекшиси Зейдулла Аджибайрамов разылык соьзлерин айтты.

– Сиз, сыйлы Алимхан Куруптурсун уылы, спортты оьрлендирувге аз куыш салмагансыз, коьп ерлерде устинликлерге етискенсиз, аьлиги яс несилге сиз – уйкен коьрим, – деди ол эм акшалай баргы ман Сый грамота тап-

шырды.

Солай ок «село Терекли-Мектеб» СП МО аькимбасы З.Аджибайрамов йыйында болган Сталинбек Муллаевке, Рашид Заргишиевке, Рустем Гапа-

ровка, Солтан-Ахмед Заретовка да муьсиревли савбол соьзлерин айтып кетти.

Н.КУЛТАЕВА.

Суьвретте:

йыйыннан коьринис.

КОЗГАЛЫС

Кызувлы аьрекете

Аьр аьдемнинь оьз бактысы, оьзининь яшав йолы болады. Сол йолда ол бир айырым борышларды толтырмага керек. Кайсымыздын бактымызда да кеспи сайлав борышы да алдымызда болады, тек соны кайтип болса, соьйтип сайлав дурыс тувыл. Биз кеспиди де янымызга, касиетимизге келистирип сайламага керекпиз, неге десе биз оны юритеекпиз. Соны кайтип юртуьввимизден элимиздеги яшав аьллери де себепли болады.

Аьли йогары кеспиликти, сайлаган ерде усталыкты берки-тер ниет пен Россия бойынша «WorldSkills Russia» деген козгалысты яшавга шыгарар мырад пан ис куьби туьзилген эм белсенли куллык этеди. Сол куьплер аьр бир регионда бар.

Олардын бас борышы ис кеспилендинь сыйын коьтеруьв, уста исшилендинь катнасувлары ман шаралар озгарып, истинь

маьнесин коьрсетуьв.

Яньюларда сол козгалыстынь ДР бойынша регионаллык орталыгынынь етекшиси Заур Омаров Орджоникидзе атындагы инженер колледжининь студентлери мен йолыгысты. Сонда 50 студент тезден болаяк регионаллык чемпионатка аьзирлик коьруьв акында билдируьвди тынъладылар. Сол чемпионат биз йогарыда билдирген козгалыстынь яшавга шыгарылувы ишинде, ясларга оьз ойларын, мырадларын толтырмага амал береді.

Бу йолыгыс йылы аьлде оьрти, коьп соравлар, яваплар болдылар.

«WorldSkills Russia» («Молодые профессионалы») деген регионаллык чемпионат республикада 28-29-ншы апрельде Али Алиев атындагы спорт Дворецинде оьтеек.

Г.САГИНДИКОВА.

Базласлар оьтеек

Яньюларда республикамыздагы кеспилик билимлендируьв организациялардын студентлери сырасында базласлар оьгти. Мунда ДР «Яс профессионаллары» биринши регионаллык чемпионатынынь катнасуьвшылары белгиленди.

Регионнынь 18 колледжининь студентлери базластылар: айтпага, автокоьликлерди карав эм ясав, сварочный технологиялар, авылхозьяйствольк коьликлерди кулланув, графический дизайн, web-дизайн, кийим дизайны, таьтли азыклар писируьв, кербиш калав эм баскалар.

Белгиленген базласлар сырагылары бойынша чемпионатта республикамыздын калаларыннан 59 студент ортакшылык этеек. Онынь шатлыклы ашылувына ДР Аькимбасы Рамазан Абдулатипов шақырылган. Чемпионаттын сырагылары бойынша «Яс профессионаллар» Миллет чемпионатынынь финалында эм полуфиналында катнасар ушун Дагестаннын йыйылма командасы туьзилеэк.

Яшавшылар эсине

Дагестан Республикасынынь Куллык эм социаллык оьрленуьв министерствосынынь «Дагестан Республикасында исти коршалав эм ис аьллерин ийгилендируьв» деген подпрограммасын яшавга шыгарув бойынша Шаралар пла-

КЦСОН

«Уста коллар» шарасы

Яньюларда «Ногайский район» МО-сында КЦСОН ГБУ-дын Эсли аьдемлер эм сакатлар куьндизги ял алатаган боьлигининь ис терапиясынынь инструкторы Г.Оразалиева «Уста коллар» деп аталган шара уйгыналады. Мунда боьликте аьжетсизленетаганлар шақырылды. Айтпага, З.Байманбетова, К. Мурзагишиева, А.Исаева, Б.Койлюбаева, А.Оразбаева, С.Сулейманова. Ис

нын толтырув ниетте «Ногайский район» МО ЦЗН ГКУ (ис биржасы) быйылдын 28-нши апрелинде районда Савдуныялык исти коршалав куьни мен байланыста айырым шара оьткереди.

«Ногайский район» ЦЗН ГКУ.

юритуьв ушун керекли затлар аьзирленди: ун, туз, ПВА клей эм баскалар.

Ун рецепт бойынша ийленди. Шара катнасуьвшыларына туьрли туьсли суьвретлер пайланды. Сол суьвретлерге карап, олар оьз ислерин аьзирледилер. Сонтыннда аьр бир ясууйкен оьз иси мен суьвретке туьсти.

Г.ОРАЗАЛИЕВА.

ВРАЧТЫНЬ МАСЛАГАТЫ

Арка суьек авырувы

Юз йыл артта остеохондроздан тек эсли яшавшылар кыйналса, бу куьнлерде болса сосы диагноз салынган 20 ясындагы аьдемлер де аз тувыл. Неге остеохондроз шыгады, кайтип бизим яшав кебимиз арка суьектинь аьлине себеплик этеди? Арка суьек авырыса, не этпеге керек?

Онынь бас себеби – куьн сайын бир ерде узак заман олтырып турув. Козгалув шаркка бек пайдалы деп не шаклы айтылса да, аьли аьдемлер компьютер алдында олтырып сав куьнлерин озгарадылар. Эгер аьдем куллыгында сав куьн олтырып ислесе, сонь уйине келип тагы да олтырып куьнин йиберсе, онынь савлыгына зарар келеди. Узак заман олтырган аьдемнинь арка суьегине авыр болады. Эгер аьдем дурыс олтырувга эс этпесе, арка суьектинь дисклери ярылады эм арка суьектинь кеби бузылады. Соьйтип, аьдем кишкей козгалса да, арка суьек куьшли авырыйды. Мундай аьлге туьскен аьдем врачка кеш калмай бармага тийисли. Авырув оьрленип, операция керекли болмага болады. Сонынь ушун эртеректен аьдем оьзининь арка суьегининь аьлине, яшав кебине эс этпеге тийисли.

Авырувдын кезегине коьре эмлениуви де туьрли болады. Онынь оьткир заманында бек коьп дарманлар кулланылады эм коьп бетинде эмлениуьв устинликли тамамланады. Остеохондроздын (баслапкы кебинде) алдын шалув мыратта куьшли дарманлар кулланмага ярамайды, ол кавыфлы болмага да болады. Бу аьлде физיותרация этиледі, ама ол да баьри не де келиспейди. Энъ де коьп кулланылады – магнитотерапия. Ол арка суьектинь эмленининь стандартларына киреди эм авырувдынь себеплерин тайдырмага амал береді. Кан ювырысын кайтадан туьзеди эм онынь дисклерининь бузылувын токтатады.

К.БАЙМУРЗАЕВА,
врач-физиотерапевт.

Куьнбатар авыл орта школынынь 11-нши выпускнынь «А» класс окуьшылары биринши окутуьвшысы
Халида Айшыраковна Балдаева
топырак болганына каты кайгырадылар, онынь аьелине эм кардаш-туьганларына бас-савлык йорайдылар.

Орта-Тоьбе авылынынь кишкей яшавшысы
Альбина Рустамовна Кишинеевага
25-нши апрельде 1 ясына толаягы ман

Таньнынь таза ярык нуры
Сенин ушун яйнасын,
Тоьгеректе куслар сеси
Куваныш пан сарнасын.
Айдай аьруьв Альбина,
Ак юректен кутлаймыз.
Аьруьв соьзлер коьп айтып,
Ийгиликлер йораймыз.

Кутлавшылар: атайы Мавлимберди, тетеси Зарема, абасы Сабина, атасы Рустам, анасы Ралина.

Терекли-Мектеб авылынынь кишкей яшавшысы
Нурбийке Эмировна Отевалиевага
20-ншы апрельде 1 яска толганы ман

Ишкен суьв тамагыннан
Коьрингендей кыз болсын.
Яшав бойы аьр мырад
Бири калмай, оьр толсын.
Карап сага, алтынтоп,
Коьзлеримиз тоймайды.
Суьймей сени бир кара,
Деген сезим коймайды.

Кутлавшылар : атай Суюнбек, тетей Мухминат.

ТОКТАСТЫРУВШЫЛАР:
Дагестан Республикадын
Халк Йыйыны,
Правительствосы.

Бас редактор
КОЖАЕВА Э.Ю.

Газета коьлем коммуникациялар тармагында эм маданият калымжады коршалавда законодательстводы тутууга тергев салув бойынша федераллык службасынынь ЮФО бойынша регионаллык Управлениесинде регистрацияланган.

Регистрациялык номери ПИ №ФС 10-6455 (26 январь 2007 й.)

Колязбаларга рецензия берилмейди. Олар кері ызына кайтарылмайдылар. Авторлар ой токтастары редакциядыкы ман келиспеске боладылар. Авторлар язымалары ушун яваплылар. ДР-нын Баспа эм коьлемлик коммуникациялар бойынша комитети.

Баспалавга кол басылуьв заманы – 18 саьат. Баспалавга кол басылган – 17 саьат.

Адрес редакции
368850, Республика Дагестан, Ногайский район,
с.Терекли-Мектеб, ул.К.Маркса, 49
газета «Голос степи».
Электронный адрес: sholtavisi@mail.ru
Официальный сайт газеты (www.golos-stepi.ru)
Телефоны:
Общий отдел – 21-471
Индекс – 51365

Газета выходит 52 раза в году.
Тираж – 2150.
Реклама и объявления публикуются по договорным ценам.

Газета отпечатана в типографии
ООО «Издательство «Лотос»
по адресу:
367018, ДР, г.Махачкала,
Проспект Петра I, 61.